

II. JÓZSEF HÁZASSÁGI PÁTENSÉNEK BONTÓPEREKRE GYAKOROLT HATÁSA

KOLOSTYÁK Kamilla

1. Bevezetés

Az ember társas lényként csoportban könnyebben boldogul. Ezt felismerve kereste azt a formát, amelynek segítségével a szükségleteinek kielégítését biztosítani tudta. Ennek köszönhető a család, illetve a családból, mint alapegységből felépülő társadalom létrejötte. „A család a házastársaknak és a rokonoknak a tárgyi jog által elismert köteléke. A család főleg erkölcsi és társadalmi célokat szolgál ugyan. Azonban a tárgyi jog szempontjából is rendkívül fontos intézmény, amely az ember nyomatékos szükségleteinek kielégítését szervezi és teszi lehetővé.”¹ A házasság célja hármas: gyermekek nemzése és a jövő generációinak biztosítása, a kölcsönös hűség által rendezett nemi kapcsolat megléte és egymás kölcsönös támogatása.

Napjainkban a házasság stabilitásának gyengülése tapasztalható, az Európai Unió országainak adatait tekintve 1965 óta a házasságkötések száma a felére csökkent, a válások száma pedig a duplájára emelkedett. 2010-ben 67%-kal ötven ország közül Magyarország a harmadik dobogós helyen állt, s a született gyermekek 40%-a házasságon kívül látta meg a napvilágot.² A modernnek nevezett korszak a házasság tartópilléreit alapjaiban rengette meg. Megváltozott a hagyományos értékrend, háttérbe került a hűség, az egymás iránti felelősség, a házasság és a család értéke. Helyébe az újdonságkeresés, a sikeresség, a szabadság, az önmegvalósítás lépett. Ennek eredményeképpen egyre kevesebben számíthatnak a családra, mint biztos menedékre és mintára. Ezen jelenség orvoslása

¹ SZLADITS Károly: *A magyar magánjog II. kötet – Családi Jog*. Budapest, Ponte Press, 1940. 1., 4.

² Egyre több országban csökken a válások száma az EU-ban. *Transindex*, 2017. március 31. <http://eletmod.transindex.ro/?cikk=26549>.

az állam számára új kihívást jelent, és ha nem sikerül a folyamatot megállítani és visszafordítani, súlyos demográfiai és társadalmi válság elé nézünk.

Az előzőekben felvázoltak arra ösztönöztek, hogy érdemes a jelent átgondolni és az elmúlt korok tanulságait felidézni, a hasznos, de esetleg feledésbe merült dolgokat ismételten beépíteni erkölcsi normáinkba és jogalkotásunkba. Úgy gondolom, hogy a szekularizált demokratikus jogállam az emberiség történelmének nem a végső állomása, átgondolt változtatásokra mindenképpen szükség van. Ezt viszont csak úgy tehetjük meg, ha ismerjük a múltat és a hasznos dolgokat átültetjük a jelenbe.

2. Amiről a megsárgult papírok árulkodnak

A válasz történetét kutatva először a házasságról kell szólni. A házasság a XX. századig a társadalom elsődleges intézménye volt, e nélkül nehéz megragadni a múlt társadalmi működését és igen nehéz megérteni, milyen jelentősége volt a kötelék felbontásának. A házasság meghatározta az örökösök körét, különbséget tett a törvényes kapcsolatból született és a törvénytelenül napvilágot látott gyermekek között, továbbá hatással volt a vagyon átörökítésére. A házasságkötési szokásokat sokan kutatták és publikálták, de a válásokról igen keveset szóltak. Én ennek eredtem nyomába. Munkám során azt a célt tűztem ki, hogy mélyrehatóan megismerjem a házassági köteléki jogot, kiemelt figyelmet szentelve a protestánsok által alkalmazott joggyakorlatra és arra, hogy II. József reformjai miként befolyásolták a korábbi válási gyakorlatot. Ennek érdekében az 1787–1835 közötti fellebbezett kúriai pereket és a bontóperek perkivonatait vizsgáltam.

2.1. Kihűlt kapcsolatban túlélni vagy kiutat találni?

A vizsgált időszakban Magyarországon a protestáns vallásúak számára a házasság felbontását II. József 1786-os pátensének alapján az 1791. évi XXVI. törvénycikk szentesítette. A bontás az egyház hatásköréből kikerült, és a polgári ügyekhez tartozott.³ A lehetséges válóokok között szerepelt, ha a fél házastársa életére tör, vagy ha kinyilvánítja eme szándékát. A másik súlyos bűn a házasságtörés, harmadikként a hűtlen elhagyás szerepelt, míg a negyedik – ami a legnagyobb mozgásteret nyújtotta – az engesztelhetetlen gyűlölet volt.

³ KOMORÓCZY György: *A reformkori Debrecen*. Debrecen, Déri Múzeum Baráti Köre, 1974. 223.

Minden általam talált peranyagban az utóbbira hivatkozva kérték a házasság felbontását, de természetesen az is megfogalmazásra került, mely vétségek, okok vezettek ehhez. Ezek közül a leggyakoribbak az ismételt kegyetlenkedés, iszákosság, gondoskodás hiánya, súlyos betegség, szülői kényszerből kötött házasság, házasságtörés, hűtlen elhagyás, a házasságkötéskor már meglévő impotencia voltak.⁴

Így például a kunhegyesi Kasza János és a derzsi lakosú Botos Anna ötévi különélés után a férj impotenciája miatt akartak elválni. A főszolgabíró ennek ellenére újra összeköltözésüket szorgalmazta. A válóper két évig húzódott. Végül a fiskális a következőket vetette papírra: „Eleget fáradtak már a felek, itt minden embererő haszontalan, a házassági szeretet végképpen meghűlt, minden egymáshoz való hajlandóság halálos gyűlöletté vált, már régen külön vannak egymástól.”⁵ Mivel gyermek nem volt, örökös elválásért könyörgésük meghallgattatott, s „[...] arra való tekintettel, hogy még fiatalok, egyiknek is másiknak is szerencsájük lehet újra kezdeni az életet, még gyermeke is lehet, amivel hazája javára leendhet.”⁶ – elválasztották őket.

2.2. A családi fészektől a törvényhozóig

Aki a házasságának felbontása mellett döntött, hosszú és rögzös úton kellett, hogy végig haladjon, azonban a siker igen kétséges volt. Pénzből is kellett jócskán, mert a prókátor igen megkérte munkája árát. A kereset megfogalmazásához ügyvédre volt szükség, aki a per kimenetelében döntő szereppel bírt. Fontos volt az ügy tálalása és a kiskapuk ismerete, ugyanis a házasságvédő ügyvéd sok akadályt gördített a felek elé. Ő azzal a feladattal volt felruházva, hogy feltárja azokat az okokat, amelyek a házasság fennmaradása mellett szólnak és ezekre a bíróság figyelmét is felhívja.⁷ A cél elérését az is nehezítette, hogy az elsőfokú válóperes ítéletet és a hozzá kapcsolódó összes dokumentumot mindig továbbítani kellett a Királyi Táblára bővebb megvizsgálás érdekében a házasságvédő ügyvéd fellebbezésére. Az is gyakran előfordult, hogy az elsőfokú, a válást már

⁴ SZTEHLO Kornél: *A házassági elválás joga Magyarországon és Erdélyben*. Budapest, Franklin Társulat, 1885. 323–338.

⁵ BARTHA Júlia: Pogányi kegyetlenséggel – egy 18. századi válóper anatómiája. In: Fülöp Tamás (szerk.): *Zounuk – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, 2008. 23–38.

⁶ Uo.

⁷ SZTEHLO i. m. 147.

engedélyező ítéletet hatályon kívül helyezték. A felsoroltak miatt az elválásztás 3-4, de akár 8-9 évet is igénybe vehetett.

Ahhoz, hogy a nő válást kezdeményezzen, igen komoly gondnak kellett lennie, ugyanis az újrakezdéshez nem sok lehetősége maradt. Aki elég talpraesett volt, ki tudta menteni vagyონrészét és a szülői házba költözve el tudta tartani magát, ha volt gyermeke, fel tudta nevelni. Pénzkeresésre azonban igen csekély lehetőségük volt. Nemes nőnek az apácázárda, a többinek a cselédség, napszám jöhetett szóba. Ehhez a helyzethez a nők iskolázatlansága jelentősen hozzájárult. Legtöbbjük életstratégiája nem lehetett más, mint a tűrés.⁸

2.3. A csaták mezejére lépve

A válóperes levéltári iratokból élénk tárul, milyen gondokkal küszködtek eleink. Az aktákat olvasva sok érdekes, elgondolkodtató drámának lettem részese. A mű többszerzős, szereposztása változatos. A perben a házastársak minden eszközt bevetve igyekeztek céljukat elérni, akarataikat érvényesíteni. Jó példa erre nemes Gyulai Sárának nemes Kiss Sándor ellen felhozott elváló pere.

A játszma 1829 januárjában kezdődött. A porosodó iratból megtudhatjuk, hogy a férj nem sokkal a feleségével történő házassági összekelésük után elméjében megzavarodott és gyógyíthatatlanná vált, amelyet orvos is igazolt. A felperes erre hivatkozva kérte magát férjétől örökre elválasztani, s egy szerencsésebb házasságra lépést megengedni.

Az alperes védője előadta, hogy ez az orvosi bizonyosság valóban azt mondja, hogy „*lélek nyavalyában*”⁹ szenved a fél és ez gyógyíthatatlan, de az már nem teljesen biztos, hogy ez még most is gyógyíthatatlan-e. Az orvostudomány ugyanis fejlődik, illetve vannak csodás gyógyulások is. Erre válaszul a felperes képviselője ismételt előadta, hogy a férj 16 esztendeje szenved már ebben a nyavalyájában, abból kigyógyulni nem tud, ezt az orvosi vizsgálatok is megerősítik.

Az 1829. január 14-én megszülető végzés így szól: „A Felperes oda utasítatik, hogy elme háborodott Férjének orvosolhatatlan állapotját rendes és hiteles orvosi bizonyság levéllel állítsa fel, valamint azt is, hogy Férje a Megye Korházában gyógyítván onnan, mint orvosolhatatlan bocsájtották el,

⁸ SCHEFTSIK György: *Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene*. Pécs, Dunántúl Rt. ny. – Taizs József ny. – Kultúra-nyomda, 1935. 16.

⁹ MNL OL, O33 Extractus Causarum Divortialium, 5. csomó, Kir. Curia; 240. *Gyulai Sára és Kiss Sándor pere*. 1833.

hitelesen bizonyítsa be.”¹⁰ A vizsgálatra sor került, a férj a vármegye főorvosa által lett kivizsgálva. A bizonyság levélből kitűnt, hogy a férfi a betegségből kigyógyíthatatlan, „gyakran dühös bolond”¹¹, ezért a feleség a kérését továbbra is fenntartotta.

Ennek alapján a következő ítélet született: „A Felperes által a fellyebbi Ítélet következésében előmutatott hiteles orvosi Bizonyság levelekből Férjének elmeháborodott, és ezen, nyavalyából ki nem gyógyítható állapotja, világosan megtetszvéen, közötté és Férje között, a Házassági kötelé ezennel feloldoztatik, és a Per a Tekintetes Törvényes Királyi Táblának, felsőbb meg vizsgálása alá terjesztetni rendeltetik.”¹² A dráma itt még nem ért véget.

A per folytatásaként tanúkat idéztek be, a felperes ugyanis arra hivatkozott, hogy ezen elmebaja a férjének már házasságuk előtt megvolt, csak azt titkolta. Egyes tanúk szerint semmilyen jele nem volt ennek, nem viselkedett elmebajoként. Végül elfogadták, hogy valóban korábban is beteg volt már, de arról nem tudhatott senki. Az újabb ítélet 1833. február 25-én született meg a Királyi Táblán: „Az újonnan meg indított Perhez L. alatt csatolt meghitelesített Tanú vallomás által Nemes Kiss Sándornak házasság előtti eszelősége bebizonyítottván, a Vármegye Törvényszékének Ítélete jóvá hagyatik, és a Per eszközzés végett vissza küldetik.”¹³ A jogerős ítélet 1833. március 30-án került meghozatalra, amire közel négy esztendő kellett várni.

Az esetet nyomon követve láthatjuk, hogy másként nyilatkozott a felperes és másként az alperes képviselője, illetve maguk az érintett felek. Természetesen mindenki annak megfelelően, hogy ki kinek az érdekét képviseli, illetve kinek mi az érdeke. A prókátorok mondandójukat tudatosan, szabatosan adták elő, igyekezve eleget tenni a megbízó kérésének. Mivel több tanút is meghallgattak, a kép egyre árnyaltabbá vált, a tanúvallomások által egyre közelebb kerültünk az igazsághoz és ugyan hosszadalmas idő alatt, de megszületett a várva várt döntés.

2.4. A szülői kényszer lehetséges következményei

Jól tudott, hogy a XIX. század elején sem volt az érzelmi és fizikai vonzalom előfeltétele a házasságnak. Ebben az időben a házasságkötések háttérében első-

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ Uo.

sorban az utódok biztosításának vágya, anyagi megfontolás és a tradicionális közösségi szemlélet volt a meghatározó. A magányos életet szegényletesnek, helytelennek tartották és erkölcsi megfontolásból is veszélyesként ítélték meg. A lányok esetében ez fokozottabban igaz volt, hiszen a házasság sokszor az egyedüli lehetséges életútnak számított. De még a férfiak egy része is könnyen vált gúnyolódás tárgyává, ha megélhetésének megteremtése után nem nőültek meg. A szülők gyakran vették kezükbe gyermekeik sorsát, nehogy pártában maradjanak, s a gazdaságosságot is igyekeztek szem előtt tartani. Amikor a kézfogóra sor került, addigra már a fiatal házások életvitelét és életminőségét meghatározó minden apró részletben megállapodtak a szülők, amit gyakran szerződésbe is foglaltak.¹⁴

Az előzőekből adódóan gyakran kérték az elváltatást arra hivatkozva, hogy a frigy szülői kényszerből köttetett. Így történt ez 1820-ban Herbály Zsuzsanna és Deák József református vallástételt követő mezőtúri lakosok esetében is. A feleség férje elleni kifogása, hogy az gyámoltalan és ügyetlen. Nagypja és édesanyja kényszerítette ehhez a balga emberhez. Hiába sírt és mondta, hogy inkább kútba veti magát, azok hajthatatlanok voltak. „Miért kellett ehhez a bolondhoz mennem, nekem nem kell a gazdagság.”¹⁵ Erre az anya azt mondta: „Majd összeszoktok.”¹⁶ Az összeszokás hiú ábrándnak bizonyult, ugyanis a feleség napról napra egyre távolabb került társától.

A helvét vallástételt követő nemes Papp Juliannának sem volt könnyű helyzete, hiszen a szülői kényszer odáig fajult, hogy amennyiben leányuk nem engedelmeskedik, a háztól elzavarják és az örökségből kizárják. Tehát sok választása nem maradt, mint engedni, hogy fejét Kemenczky Gábor bekösse. Hét hónapnyi együttlakásuk alatt, az egyházi békéltetés ellenére is, a férje iránt érzett idegensége engesztelhetetlen gyűlöletté, „meggyőzhetetlen undorsággá”¹⁷ fajult. Közte és férje között egyébként sem jött létre házassági közösülés, így 1829-ben kérte a házassági kötést felbontani, illetve magának szabadságot engedtetni. A gyűlöletről az alperes mindaddig nem szerzett tudomást, míg folyamatosan azt nem tapasztalta, hogy neje a gyakori édesgetései utáni közeledését hét hónapnyi együttlakásuk alatt mindig elutasította. Ennek köszönhetően a férj is gyűlöletet

¹⁴ VIRÁG Gábor: *Feketicsi móringlevelek*. Feketics, Fórum Könyvkiadó, 2006. 8–9.

¹⁵ MNL OL, O33 Extractus Causarum Divortialium, 2. csomó, Kir. Curia; 92. (1–33.) *Birizló János és Horváth Erzsébet elváltási pere*. 1820.

¹⁶ Uo.

¹⁷ MNL OL, O33 Extractus Causarum Divortialium, 5. csomó, Kir. Curia; 270. (1–27.) *Papp Julianna és Kemenczky Gábor elváltási pere*. 1831.

érett és feleségével együtt élni tovább nem kívánt, ő is kérte a házassági kötés felbontását és a más házasságra való lépést megengedni.

Olyan válóperrel is találkoztam, amiből arra derült fény, hogy a szülők 14 éves lányukat kényszerítették erőszakkal az általuk választott férfihez. Nem meglepő, hogy a házasság nem hozott semmi jót. A férfi bántalmazó, durva magatartást tanúsított, majd házasságuk hatodik hetében elhagyta az asszonyt, aki kérte házasságuk felbontását. Az olvasó felkaphatja a fejét, igen, a felperes 16 évesen elvált asszony lett. A házasságkötésre a XVIII–XIX. században sokkal hamarabb került sor, mint napjainkban. A házasságkötés érvényességének feltétele között az egyház és állam is meghatározta az életkort.¹⁸

2.5. Tekintély vagy erőszak

Szólni kell az erőszakról is, hiszen nem sok olyan történetet olvashattam, amiben elsősorban a feleségek részéről ez a vád ne szerepelt volna, de természetesen ellenkező példa is előfordult. Az elmondottak sokszor talán a valóságnál súlyosabb helyzetet vázoltak fel, hiszen az érdek azt kívánta, de sok esetben komoly igazságtartalma is volt a vallomásoknak. A peres iratokból kitűnik, hogy akár a tanúk, akár a bíróság az asszonynevelés jól bevett szokását, a verést nem úgy ítélték meg, mint napjainkban. Közmondásaink még manapság is emlegetik, hogy 'a pénz számolva, az asszony verve jó'. A törvényszéki akták a kegyetlen bántalmazások egész sorát felvonultatják. Az elkövetők eszközként a ház körül található, kéznél lévő karikásostort, botot, vasvillát, piszkavasat, kardlapot használták, mivel – a korabeli általános vélekedés szerint – kezüket nem mocskolhatták be egy hitvány fehérszínű által. A korabeli szóhasználat az e fajta dologra a 'pogányi kegyetlenséggel' elkövetést használta, ami arra utalt, hogy súlyos brutalitás történt, amit már a törvényszék is komolyan vett, és nem maradhatott annyiban. Minderről az egyik alperes a következőképpen vallott: „[...] szeretetből megvertem egyszer-kétszer, aztán meg, ha durcás volt.”¹⁹

A szabadszállási Szulykó János orvosdoktor az apósának küldött levelében a következőket vetette papírra: „Itt már minden hiába való, megkardlapoztam

¹⁸ ÖRSI Julianna: Házassági stratégiák, írott és íratlanszabályok a párválasztásban. In: Óri Péter (szerk.): *Szám- (és betű)vetés. Tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére*. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 2014. 109–116.

¹⁹ MNL OL, O33 Extractus Causarum Divortialium, 1. csomó, Kir. Curia; 34. (1–44.) *Hellebrandt Mária és Csiskáror András elválási pere*. 1821.

a menyecskét, de nem használt semmit, visszaküldöm a szülői házhoz.”²⁰ Meglepő, hogy az apóshoz ilyen levelet intéz valaki, de abban az esetben, ha tudjuk, miként jutott feleségéhez, Vincze Borbálához, már korántsem annyira. Ugyanis a háttérben atyai és rokonsági kényszer állt. Az áldozat száját a következő szavak hagyták el: „[...] mert az kemény Atyai szavak a szívet keresztül járnak. Szívem annyira elkeseredett, hogy csak nem fél holttá lettem, gondolásra vevén azt, hogy ha mindenéből kirekeszt, leánnyának lenni meg tagad, e képpen házátnál is elűz, mi lesz belöllem.”²¹

2.6. Erkölctelenségből származó bonyodalmak

A XVIII. század végén a parasztpolgári fejlődés eredményeként, az erkölcsi normákban karakteresen kirajzolódtak a határvonalak. A férfiak sokkal többet engedhettek meg maguknak, mint a nők, ők akár szeretőt is tarthattak. Erre irányult az a mondás, hogy ‘nagy legyen az asszony köténye’, azaz sok mindent el kell tudnia takarni. A rendes asszony viszont még gondolatban sem vétkezhetett. Természetesen az iratokban kivételre is akadt példa.

Lanczinger László az 1818-ban beadott keresetében problémáját azzal indokolta, hogy neje vele szemben durván, sértegetően, uralkodásra törekedően viselkedett: „Néki az Isten sem parantsolna, nem még egy férfi”.²² Munkából hazaérvén a férjet perpatvarkodással fogadta, bizonygatta, hogy ő különb férjet is szerezhetett volna. Éjszakánként férfiakkal mulatozott saját tetszésére, arról nem is beszélve, hogy testi hibáját eltitkolta. Férje ugyanis észrevette, hogy: „[...] magzatozáshoz oly elkerülhetetlen szükséges havi tisztulás feleségét soha nem járja, s nem is járta”.²³

Másik példa is a kezembe akadt, Tóth Mária 1814-ben erkölctelen férje ellen nyújtott be keresetlevelet. Három hét után a férj már durva bánásmódot tanúsított a felesége és annak családja iránt, így a felperes örökös elválásért esedezett erkölctelen, zabolátn férje ellen, aki vízbe áztatott kötéllel verte őt. A férj úgy nyilatkozott, hogy a felesége parázna, gyermeket vár mástól.²⁴

²⁰ BARTHA i. m. 23–38.

²¹ Uo.

²² MNL OL, O33 Extractus Causarum Divortialium, 1. csomó, Kir. Curia; 153–163. *Lanczinger Lászlónak és Farkas Évának elváló pere.* 1835.

²³ Uo.

²⁴ MNL OL, O33 Extractus Causarum Divortialium, 2. csomó, Kir. Curia; 104–108. (16–73.) *Konya Julianna pere férje, Éles László ellen.* 1822.

3. A házassági pátens megjelenése a gyakorlatban

Vizsgálódásom során betekintést nyertem az adott kor családjogi és társadalmi jellemzőibe. A válóperek hűen tükrözték azt a közeget, amelyekben a házaspárok éltek, továbbá az egyéni élet megnyilvánulásait, jellemzőit is. A háttérben jelen voltak az észszerű számítások, manipulációs tevékenységek és az érzelmek is. Az esetek tanulmányozása bepillantást engedett a magánéleti válságba kerülők környezetébe, és feltárhattam azokat a gazdasági, társadalmi, kulturális, pszichológiai tényezőket is, amelyek a törvényszék elé vezették a házastársakat.

A kutatás során továbbá választ kaptam arra, hogy az 1786. évben hozott házassági pátens milyen hatással volt a házassági bontóperekre. Az esetek mindegyikében hivatkoztak ezen pátensre, és okként kivétel nélkül az engesztelhetetlen gyűlölséget jelölték meg. Természetesen a peranyagokban részletesen leírásra kerültek azon okok, amelyek a gyűlölethez vezettek. A pátens szerint ezek önmagukban is válóokok voltak, de mivel feltételezhetően ezek bizonyítása igen nehéz és körülményes volt, a felperes és az őt képviselő prókátor a biztosra törekedve az engesztelhetetlen gyűlölséget jelölte meg. Ennyivel azonban még nem volt elintézve az ügy, ugyanis az eljárási rend igen bürokratizált volt, ami számtalan fék beépítésével hosszúra nyújtotta az eljárást.

A házassági reform elméletileg felszabadította a megromlott viszony alól, gyakorlatilag azonban a hagyományos jogi mechanizmusok alkalmazásával ezen szabadságot jelentősen korlátozta, amelyet a bírák válásellenes hozzáállása csak tovább fokozott. Ennek köszönhetően a nemkívánatos házastárstól való megszabadulás csak kevesek kiváltsága volt. A pátens ténylegesen megvalósuló jelentősége abban állt, hogy a bontás az egyház hatásköréből kikerülve polgárrivá vált.